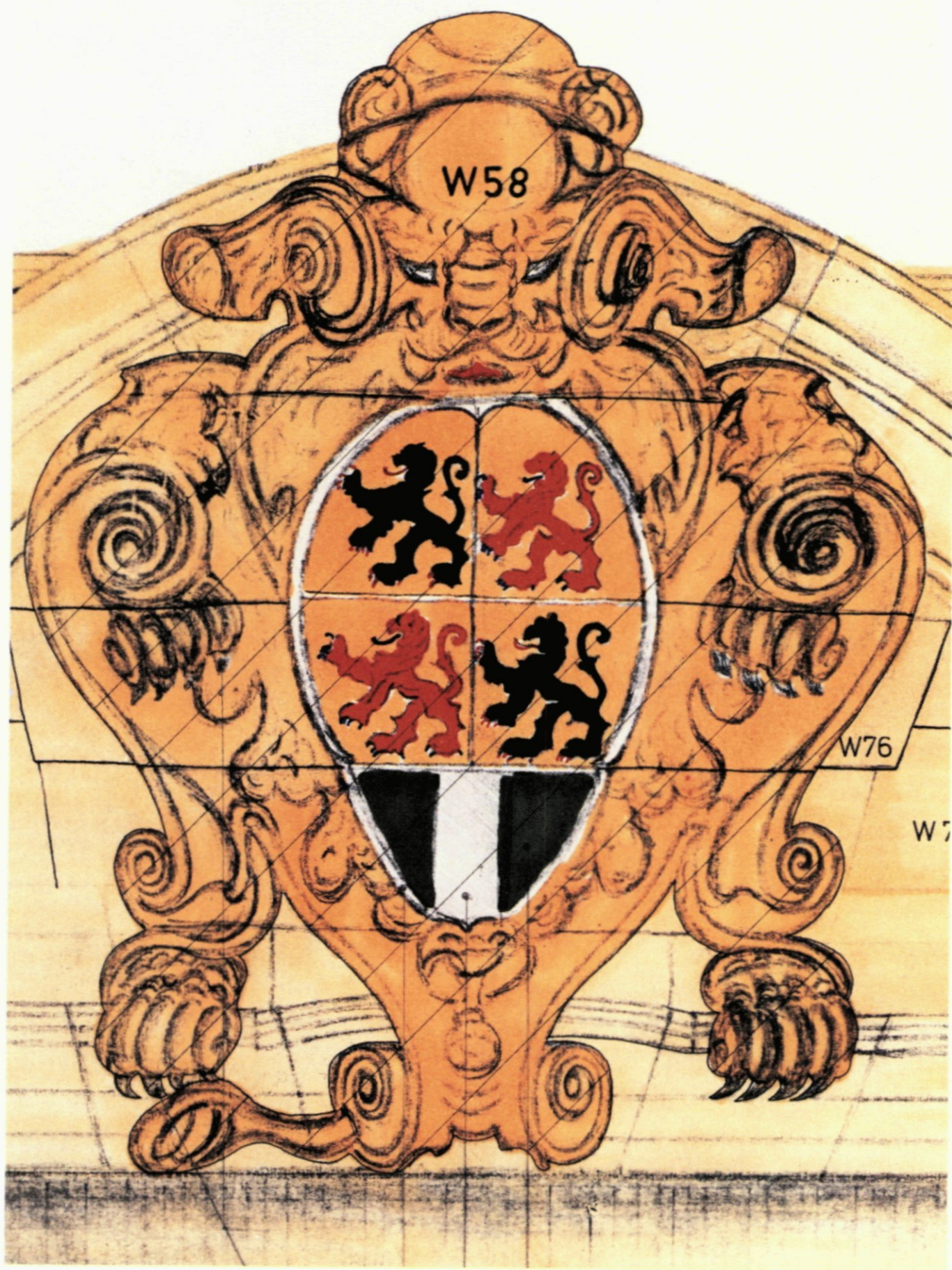

ROTTERDAMS JAARBOEKJE
1988

1. Restauratie van de Laurenstoren 1975-1976. Fragment uit de ontwerptekening van één van de vier wapenschilden. Architectenbureau Gemeentewerken Rotterdam; projectarchitect ir. R.J.B. den Burger bna.

ROTTERDAMS JAARBOEKJE 1988

redacteur drs. C.O.A. baron Schimmelpenninck van der Oije
gemeentearchivaris

onder bescherming van het gemeentebestuur

tevens jaarboekje van het
Historisch Genootschap Roterodamum

9de reeks, 6de jaargang

Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam, 1988

INHOUD

VOORWERK	<i>blz.</i>
Gemeentebestuur per 1 januari 1988	10
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam en de Beneden-Maas	10
Historisch Genootschap 'Roterodamum'	10
Historisch Genootschap 'De Maze'	11
Stichting 'Ons Rotterdam'	11
Nederlandse Genealogische Vereniging afdeling Rotterdam e.o.	11
Coördinatiecommissie van advies inzake archeologisch onderzoek binnen het ressort Rotterdam	11
Stichting Industrieel Erfgoed Rijnmond	12
Inlichtingen over enkele openbare verzamelingen	12
Dagelijkse Kroniek 1987	15
Tentoonstellingen te Rotterdam in 1987	99
Over Rotterdam en Rotterdammers, publicaties uit het jaar 1987	104
Rotterdammers en oud-Rotterdammers die in 1987 zijn overleden	117
Historisch Genootschap 'Roterodamum', overzicht van de werkzaamheden in 1987	123

MENGELWERK

Gerrit Cornelis van Bijsterveld (1905-1987), door Charles P.J. van der Sluis	129
Ad. Donker (1908-1986), door Willem A. Donker	139
Leo Ott (1898-1987), door Ed Hooiring	141
Mr. A. Stempels (1912-1987), door mr. B.C.L. Waanders	149
Oud-opperrabbijn L. Vorst (1903-1987), door L.J. van Coeverden	151
Drs. L.A.M. Vuylsteke (1903-1987), door drs. L.J.S. Rogier	155
Een weeuw van eeuwen her en een wat jonger susterken, bespiegelingen rond De Groots kist, door drs. N. van der Blom	163
De verhouding overheid-musicus in Rotterdam tussen 1672 en 1795, door mr. C. Lingbeek-Schalekamp	176
Een bakker en zijn nieuwsblad, Gerrit van Spaans Boere Kourier, door drs. P.A. de Boer	193
Rotterdam en de katholieke armenzorg, een vergeten proces, door A.E. Kok-van den Bergh	216
De gereformeerde sekte der Knabbenhouwers, een polemieek in 1742 tegen de zekerheid van het geloof, door F.A. van Lieburg	227
Tot aller Welzijn, de beginjaren van een Rotterdams begrafenisfonds, door J. Sierag	251
Oprichting van het Economisch Technologisch Instituut voor Zuid-Holland te Rotterdam en de voorgeschiedenis, door drs. M. van der Velden	304

1. Restauratie van de Laurenstoren 1975-1976. Fragment uit de ontwerptekening van één van de vier wapenschilden	2
2. Opening van de verbouwde polikliniek van het Oogziekenhuis door mr. S. Patijn; 12 januari (dJ/vE)	18
3. P.H. van der Vorm wordt uitgeroepen tot 'Havenman van het jaar 1986'; 12 januari (dJ/vE)	18
4. Afscheid van H.W. Veldman als directeur van de Gemeentedrukkerij; 4 februari (dJ/vE)	22
5. De minister-president van Thailand, Prem Tinsulanonda, brengt een bezoek aan de Rotterdamse haven; 11 maart (dJ/vE)	28
6. Opening van een trefcentrum voor Chinezen door minister drs. W.J. Deetman; 14 maart (RN)	28
7. Z.K.H. prins Claus stelt de flexicoker raffinaderij van Esso Nederland BV in gebruik; 26 maart (NFP)	32
8. Bezoek van H.M. koningin Beatrix aan de Nassauschool in IJsselmonde; 27 maart (RN)	32
9. P. van Empelen neemt afscheid als directeur van het Maritiem Museum 'Prins Hendrik'; 31 maart (RN)	34
10. Opening door H.K.H. prinses Juliana van het nieuwe gebouw van 'Antonius-Binnenweg'; 3 april (UT)	34
11. Het bereiken van het hoogste punt van de bouw van de nieuwe Rotterdamse Schouwburg; 24 april (LvV)	38
12. Minister mevr. drs. N. Smit-Kroes slaat het eerste stuk damwand voor de bouw van de Spoortunnel Rotterdam; 28 april (RN)	40
13. Brand in het dioramagebouw in Diergaarde Blijdorp, waarin het Natuurhistorisch Museum gevestigd was; 5 mei (RM)	44
14. Burgemeester dr. A. Peper neemt het eerste gerestaureerde maritieme boekwerk in ontvangst; 6 mei (dJ/vE)	44
15. Feestelijke ingebruikstelling van de gerestaureerde molen 'De Distilleerketel'; 9 mei (RN)	46
16. Uitreiking van de Laurenspenning aan adjunct-directeur R. van der Lugt van de Rotterdamse Kunststichting; 25 mei (dJ/vE)	50
17. De brandweer in actie bij het Zwembad West; 26 mei (GAR)	50
18. Prijsuitreiking amateur-eenakterfestival aan Toneelgroep 'De Maasstadspelers'; 13 juni (dJ/vE)	54
19. Z.K.H. prins Johan Friso opent het Golfcentrum Rotterdam; 26 juni (dJ/vE)	54
20. Tewaterlating van het koelschip 'Prins Willem van Oranje' door Z.K.H. prins Willem Alexander; 7 augustus (RN)	60
21. Licht- en geluidshow ter afsluiting van de Kunstmarkt; 21 augustus (RN)	62
22. Burgemeester dr. A. Peper overhandigt de Wolfert van Borselenpenning aan J.S.C. Schoufour bij diens afscheid als voorzitter van de Vereniging van Samenwerkende Vervoer- en Zeehavenondernemingen; 25 augustus (RD)	62
23. Voorbereidende werkzaamheden voor de bouw van de spoortunnel, overzicht van de Schiekade; opname augustus 1987 (RN)	64
24. Bezoek van de Bulgaarse minister van Onderwijs, I. Dimitrov, aan het 'Technikon'; 2 september (dJ/vE)	67

25. H.K.H. prinses Margriet verricht de opening van het gerenoveerde zeemanscentrum 'De Beer'; 8 september (dJ/vE)	67
26. Uitreiking van de Hein Roethofprijs aan 'straathoekwerkster' Patty Deconinck; 21 september (NvdH)	71
27. Met het schoonspuiten van een foto van het sluftegebied stelt minister mevr. drs. N- Smit-Kroes de 'slufterdam' in gebruik; 24 september (HH)	71
28. Afscheid van de hoofdofficier van Justitie mr. J.D. de Jong; 30 september (dJ/vE)	72
29. Burgemeester dr. A. Peper overhandigt minister drs. C.P. van Dijk het 'Drugs Related Crime Project'; 30 september (dJ/vE)	72
30. Binnenschippers houden in de Rijnhaven een duwbak van Granaria BV bezet; 2 oktober (CV)	74
31. Onthulling van het sculptuur 'Kringloop' aan de Westersingel; 16 oktober (RN)	78
32. Bouwput van de spoortunnel, gezien vanaf de Blaak in de richting van de Hertekade; opname 29 oktober 1987 (LvV)	80
33. H.M. koningin Beatrix stelt de afvalwaterzuiveringsinstallatie Dokhaven in gebruik; 3 november (dJ/vE)	80
34. Beursgebouw en World Trade Center aan het Beursplein, hoek Coolsingel, opname maart 1987 (BH)	83
35. Demonstratie in de Gouvernestraat, bij theater De Lantaren, tegen opvoering van het toneelstuk 'Het vuil, de stad en de dood'; 18 november (HP)	85
36. Uitreiking van de Van Oldenbarneveltpenning aan prof. dr. J. Tinbergen; 19 november (RN)	85
37. De sleepboten 'Chandon' en 'Condon' van Adriaan Kooren BV worden bij aankomst in de haven 'geëscorteerd' door slepers van o.a. Smit Havensleepdiensten BV; 23 november (GAvA)	86
38. Officiële opening van het gebouw Beurs-World Trade Center door H.M. koningin Beatrix; 25 november (HVV)	86
39. De panden 13 t/m 23 aan de Wijnhaven, die moesten wijken voor de bouw van de Spoortunnel Rotterdam; foto Openbare Werken, 1954	89
40. Sloop van het laatste gebouw aan de Wijnhaven, het 'Hudigpand'; opname 30 november 1987 (GAR)	90
41. Bestuurder P. Rosenmöller van de Vervoersbond FNV neemt afscheid van G.M.W.J. Zeebregts, die vertrekt als directeur arbeidsvoorwaardenbeleid van de Vereniging van Samenwerkende Vervoer- en Zeehavenondernemingen; 15 december (dJ/vE)	94
42. Uitreiking door burgemeester dr. A. Peper van de Maaskantprijs voor Jonge Architecten 1987 aan de Delftse architectengroep Mecanoo; 15 december (RN)	94
43. Receptie in de Burgerzaal van het Stadhuis ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het Historisch Genootschap 'Rotterdamum', mevr. Chr.A. de Ruyter-de Zeeuw vertelt iets over haar boek 'De eerste rode wethouders van Rotterdam'; 7 mei (dJ/vE)	127
44. Portret G.C. van Bijsterveld (Cor West). Foto C.M. Tholens	128
45. Portret Ad. Donker. Foto Hans Pattist	138

46. Portret Leo Ott	142
47. Portret mr. A. Stempels. Foto W.L.J. Consenheim	148
48. Portret L. Vorst. Foto Ary Groeneveld	154
49. Portret drs. L.A.M. Vuylsteke. Foto Henk Hartog	157
50. Linkerraam van het drieluik uit het huis van Adriaen Daetselaer te Gorinchem. Litho C. Horneer. GAR, cat. nr. 902	166
51. Middelste raam van het drieluik uit het huis van Adriaen Daetse- laer te Gorinchem	167
52. Rechterraam van het drieluik uit het huis van Adriaen Daetselaer te Gorinchem	168
53. Portret Gerrit (Gerard) van Spaan. Kopergravure door J. Wande- laar. GAR, cat. nr. 2388	194
54. Titelpagina van het eerste nummer van Gerrit van Spaans Boere Kourier	200
55. Titelpagina van het in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag aanwezige exemplaar van Gerrit van Spaans Boere Kourier (cat. nr. KB 526 D 14)	215
56. Titelpagina van Pieter Knabbenhouwer's Tegen-waarschouwing aan de Kerke van Nederland	226
57. Titelpagina van de tweede druk van Waarschouwing aan de Kerke van Nederlandt	228
58. Portret ds. Theodorus van der Groe (1705-1784). Kopergravure J.v.d. Spruyt (1785) naar A. Boon. GAR, cat. nr. 824	237
59. Portret Theodorus Wylacker (1804-1861), medeoprichter van het begrafenisfonds 'Tot aller Welzijn'. Naar een tekening in het be- zit van RVS Levensverzekering; foto R. Nouwen	253
60. Oudste bewaard gebleven Acte van Aandeel van 'Tot aller Wel- zijn'; op 12 november 1838 afgegeven aan Andries Harsveld	260
61. Begrafenisfonds 'Tot aller Welzijn' te Rotterdam; kaart betreffen- de de verdeling der leden over de wijken (1838-1846)	273
62. Portret Willem Hendrik Hofman (1812-1896), derde bode van het begrafenisfonds 'Tot aller Welzijn'; foto Wotke & Zn. Rotter- dam, 31-1-1867; reproductie R. Nouwen	277
63. Advertentie in de Rotterdamsche Courant van 13 april 1848 over het ontslag van twee boden van de Begrafenis- en Zieken-Societeit 'Tot aller Welzijn, Hulp in en na het Leven'	279
64. Advertentie in de Rotterdamsche Courant van 21 mei 1847, waar- in Evert Vijzelaar zijn aftreden als Directeur-Kasbewaarder van de Begrafenis- en Zieken-Societeit 'Tot aller Welzijn, Hulp in en na het Leven' bekend maakt	292

Foto's bij de Dagelijkse Kroniek 1987 van:

G.A. van Andel (GAvA), Roel Dijkstra (RD), Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam (GAR), Henk Hartog (HH), Niels van der Hoeven (NvdH), Bernadette Hoogland (BH), De Jong & Van Es (dJ/vE), Rob Mertens (RM), Nationaal Foto Persbureau (NFP), Hajo Piebenga (HP), Rotterdams Nieuwsblad (RN), Fotodienst Uw Thuiskrant (UT), Leo van Velzen (LvV), Cor Vos (CV), Het Vrije Volk (HVV).

GEMEENTEBESTUUR 1 JANUARI 1988

Burgemeester: dr. A. Peper.

Wethouders: drs. R. den Dunnen, J.H.A. Henderson, P. Hoogendoorn, M.J.D. Jansen, drs. J. Laan, dr. J.M. Linthorst, mw. N. van der Pol-van den Dorpel, H.J. Simons, ir. P.O. Vermeulen.

Raadsleden: P.A. van Agteren, P.J. Aubert, A.P. Boelsma, B.F. Bohré, dr. F.A.J. van den Bosch, A.D. den Braber, mw. mr. E. Buijs-van Riet, W.J.F. van Dam, D.C. Dekker, mw. E. Hallensleben, mw. H.C. Hemelsoet-van Deelen, H.Th.C. Hodes, M.Th. Hoppener, J. Janse, N. Kok, mr. Chr. van Krimpen, mw. mr. H.C. ter Kuile-van der Hoeven, R.M. van Middelkoop, G.F.H. Müller, mr. J.H.A. van den Muijsenberg, B. Oedairam, mw. Y.C.M. de Rijk, J.W. van der Schalk, mr. L.G. Schedler, drs. R.M. Smit, ir. Ph.F. Spoor, mw. F.M. Stoeckart-van Dijk, Th.P. Termijn, mw. A.A.E. van Veenen, mw. mr. A.G. Verbeek-Ohr, W.H.J.M. Vleugels, R. van der Vos, mw. M.T. van der Vos-Broere, mw. S.J. de Vries, K. Woei-A-Tsoi, D. Zijlstra.

Secretaris: mr. J.G. Bannink.

KAMER VAN KOOPHANDEL EN FABRIEKEN VOOR ROTTERDAM EN DE BENEDEN-MAAS

Voorzitter: mr. R.P.M. de Bok; *Vice-voorzitters:* A. Kasius, J.H. Kerstholt, C. van der Knaap, S.J.R. de Monchy, mr. H.A. van Walt Meijer, J. Witteveen; *Algemeen Secretaris:* drs. G.A.N.H. Schreuder; *Plaatsv. Algemeen Secretaris:* drs. H.H. Horsting; *Secretarissen:* mw. drs. E.C. Bos, drs. J.H. Klein Molekamp, M.J. Landman, drs. D. Oranje, dr. mr. J.G.W. Simons; *Adjunct-secretarissen:* C.A. Sprenger, drs. G.C. Vaandrager, mr. C.W. Vrijdag.

De bureaus der Kamer zijn gevestigd in het Beursgebouw, Beursplein 37, 3e etage, Rotterdam (openingstijden 8.30-12.30 en 13.15-16 uur) en Hoflaan 47, Vlaardingen (openingstijden 8.30-12.30 en 13.15-16 uur).

Onder de Kamer van Koophandel ressorteren: Handelsvoorlichtingsdienst, Afdeling Middenstandswetgeving, Handelsregister, alsmede het Verenigingen- en Stichtingenregister.

HISTORISCH GENOOTSCHAP 'ROTERODAMUM'

Voorzitter: mr. J. Dutilh; *Secretaris:* mevr. mr. A.H. Bollemeijer, Marienersweg 167, 3011 NK Rotterdam.

Het Genootschap stelt zich ten doel het streven naar versterking der gemeenschapsgedachte in Rotterdam en omgeving door het bevorderen en verbreiden van de kennis omtrent de geschiedenis van de stad en haar omgeving, zo in vroeger eeuwen als in de laatstverlopen tijd.

HISTORISCH GENOOTSCHAP 'DE MAZE'

Voorzitter: dr. H. Schmitz; *Secretaris:* J.C. Okkema, Stadhoudersweg 106a, 3039 CK Rotterdam.

Het Genootschap stelt zich ten doel de beoefening van de geschiedenis van het Beneden-Maasgebied.

STICHTING 'ONS ROTTERDAM'

Voorzitter: J. Seelbach; *Secretaris:* mevr. A. van Hoek, Ruigenhoek 92, 3085 EP Rotterdam.

Doel: Verleden en heden van Rotterdam onder ieders aandacht te brengen en zich inzetten voor het behoud van het nog aanwezige oude Rotterdam.

NEDERLANDSE GENEALOGISCHE VERENIGING AFDELING ROTTERDAM E.O.

Voorzitter: drs. M.R. Doortmont; *Secretaris:* mevr. I. van Rijn, Overstortpad 95, 3063 SK Rotterdam.

Doel: Het bevorderen van de beoefening van de genealogie en de verbreiding van de kennis ervan.

COÖRDINATIECOMMISSIE VAN ADVIES INZAKE ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK BINNEN HET RESSORT ROTTERDAM

Voorzitter: drs. C.O.A. baron Schimmelpenninck van der Oije; *Leden:* J. de Baan, P. Bohré, N.L. van Dinther, prof. dr. H.E. Henkes, mw. T.E. Henkes-Siertsema (*secretaris*), A.M. Meyerman, dr. J.R. ter Molen, P. Ratsma, mw. drs. A.P.E. Ruempol, drs. Ch. Thiels, drs. M.C. van Triem.

Doel: Het bevorderen van archeologisch onderzoek in het ressort Rotterdam en van het verzamelen van gegevens die dienen tot het verkrijgen van een juist inzicht in de bewoningsgeschiedenis en de historisch-geografische ontwikkeling van dit gebied. Het werkterrein van de commissie omvat het grondgebied van de gemeenten Albrandswaard, Barendrecht, Bernisse,

Capelle aan den IJssel, Ridderkerk, Rotterdam, Schiedam en Spijkenisse. Met de colleges van Burgemeester en Wethouders van deze gemeenten wordt nauw samengewerkt.

STICHTING INDUSTRIEEL ERFGOED RIJNMOND

Correspondentie-adres: Postbus 2038, 3000 CA Rotterdam.

Doel: Inventariseren van het industrieel erfgoed, bevorderen van het behoud hiervan, bestuderen van de geschiedenis van industriële bedrijven en gebouwen.

INLICHTINGEN OVER ENKELE OPENBARE VERZAMELINGEN

ARCHIEFDIENST

De Gemeentelijke Archiefdienst (Robert Fruinstraat 52) is geopend op maandag tot en met vrijdag van 8.45 tot 16.45 en op woensdag van 19 tot 22 uur (stukken aanvragen uiterlijk op woensdag voor 12.30 uur).

Archivaris: drs. C.O.A. baron Schimmelpenninck van der Oije.

Archiefwinkel (dependance Gemeentearchief), Coolsingel 89. Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag van 11 tot 16 uur.

BIBLIOTHEEK

De Gemeentebibliotheek (Centrale Bibliotheek) is gevestigd Hoogstraat 110 en geopend maandag van 12.30 tot 21 uur; dinsdag t/m vrijdag van 10 tot 21 uur; zaterdag van 10 tot 17 uur. *Directeur:* P.J.Th. Schoots.

MUSEUM BOYMANS-VAN BEUNINGEN

Mathenesserlaan 18-20. Bevat verzamelingen van oude en moderne schilderijen, beeldhouwwerk, tekeningen en prenten, kunstnijverheid en design. *Directeur:* prof. W.H. Crouwel; *adj.-directeur:* dr. J.R. ter Molen. Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag van 10 tot 17 uur; op zon- en feestdagen van 11 tot 17 uur. Nieuwjaarsdag en Koninginnedag gesloten. De verzamelingen tekeningen en prenten en de bibliotheek kunnen voor studiedoeleinden worden geraadpleegd dinsdag t/m vrijdag van 13 tot 17 uur.

HISTORISCH MUSEUM

Directeur: A.M. Meyerman.

Schielandshuis, Korte Hoogstraat 31. Openingstijden: zie Museum Boymans-van Beuningen.

De Dubbelde Palmboom, Voorhaven 12. Openingsdagen: zie boven.
Zakkendragershuisje, Voorstraat 13-15. Openingsdagen: zie boven.
Stichting Atlas van Stolk, Korte Hoogstraat 31. Bevat een verzameling historieprenten, tekeningen, handschriften, atlanten en boekwerken op de Nederlandse geschiedenis betrekking hebbende. Openingsdagen: expositiezaal (wisselende tentoonstellingen uit eigen bezit): zie boven; studiezaal: dinsdag t/m vrijdag van 10 tot 16.30 uur. Bezichtiging prentencollectie op afspraak. *Voorzitter Stichtingsbestuur*: A. van Stolk; *Conservators*: mw. drs. M.E. Deelen, drs. J.C. Nix.

MUSEUM VOOR VOLKENKUNDE

Willemskade 25. Bevat verzamelingen betreffende niet-westerse culturen.
Directeur: drs. H. Reedijk.
Openingsdagen: zie Museum Boymans-van Beuningen.

MARITIEM MUSEUM 'PRINS HENDRIK'

Leuvehaven 1. De kern van de collectie bestaat uit modellen, prenten, schilderijen, kaarten, globes, zeevaartkundige instrumenten, scheepsteekeningen en gebruiksvoorwerpen. Voorts o.m. ramtorenschip 'Buffel', binnenvaartschepen, stoomsleepboten en vuurtoren. *Directeur*: H.A. Koops.
Openingsdagen: zie Museum Boymans-van Beuningen.

MARINIERSMUSEUM ROTTERDAM

Maaskade 119. Het museum geeft een beeld van de geschiedenis van het Korps Mariniers aan de hand van schilderijen, prenten, foto's, uniformen, wapens, documenten en diorama's. *Directeur*: C.B. Nicolas.
Openingsdagen: dinsdag t/m zaterdag van 10 tot 17 uur, op zon- en feestdagen van 11 tot 17 uur. Nieuwjaarsdag, Koninginnedag en 1e en 2e Kerstdag gesloten.

NATUURMUSEUM ROTTERDAM

Villa 'Dijkzicht', Westzeedijk 345.
Heropening zomer 1988. *Directeur*: dr. J.W.F. Reumer.

BELASTINGMUSEUM PROF. DR. VAN DER POEL

Parklaan 14. *Directeur*: J. de Koning; *Conservator-beheerder*: J.M.J.W. Paulussen.
Geopend dinsdag t/m vrijdag van 10 tot 17 uur; zaterdag en zondag van 11 tot 17 uur.

ROTTERDAMSCH LEESKABINET

Burg. Oudlaan 50. Vereniging tot daarstelling van een algemene biblio-

theek en een daaraan verbonden lees kabinet. De leeszaal/uitlening is geopend maandag t/m vrijdag van 9-17 uur; bovendien woensdagavond van 17-21 uur; zaterdag van 9-12.30 uur. *Bibliothecaris*: drs. J.W. de Jong.

BIBLIOTHEEK DER ERASMUS UNIVERSITEIT

Burg. Oudlaan 50. Leeszaalen geopend maandag t/m vrijdag van 8-22.30 uur, zaterdag van 9-12.30 uur. Uitlening maandag van 10.30-19 uur, dinsdag t/m vrijdag van 9 tot 16.30 uur. *Bibliothecaris*: dr. R.L. Schuursma.

ECONOMISCH ARCHIEF DER ERASMUS UNIVERSITEIT

Burg. Oudlaan 50. Geopend van maandag t/m vrijdag van 9-12.15 uur en van 13.15 tot 16.30 uur. *Beheerder*: dr. J.C. Brezet.

STICHTING CENTRALE DISCOTHEEK

Mauritsweg 4. Geopend dinsdag tot en met vrijdag van 10 tot 18 uur, zaterdag van 10 tot 17 uur; bovendien donderdagavond en vrijdagavond van 19 tot 21 uur. Een discobus komt in diverse wijken. Doel: Het culturele leven in Rotterdam, in het bijzonder waar het de muziek betreft, te verrijken door grammofoonplaten en compact-discs van muziek, literatuur, toneel en historische gebeurtenissen voor uitlening of ten gehore beschikbaar te stellen. *Directeur*: R. Maas.